

comparing to the rest of Slovak tourist centre. For future better exploitation of existed accommodation capacities in Bratislava it would be suitable to suppress seasonality of tourism in the city. Higher number of more dispersed events (like trade fairs, congresses) could improve winter tourist season results. Similar effect could have encouraging of non-business tourism in summer season.

Recenzent: RNDr. Peter Mariot, CSc.

NIEKOĽKO PREDBEŽNÝCH ÚVAH O DOSTUPNOSTI OKRESNÝCH MIEST NA VÝCHODNOM SLOVENSKU

Anton BEZÁK, Daniel MICHNIAK

Abstract

In this paper an attempt is made to examine some spatial aspects of the local government reform implemented in Slovak Republic in 1996. Using six elementary indices, the accessibility of the 20 district centres in East Slovakia is evaluated in some detail. The results obtained indicate that as far as the accessibility is concerned the new districts are characterized by the overall spatial efficiency, with the principle of spatial equity taking the inferior place.

Key words: new administrative division of Slovakia, accessibility of district centres, spatial efficiency, spatial equity

ÚVOD

Nové územno-správne členenie Slovenskej republiky, ktoré vstúpilo do platnosti v roku 1996, evokuje celý rad závažných otázok súvisiacich s jeho priestorovou alebo teritoriálnou dimenziou. Jednou z nich je aj snaha zhodnotiť, v akej miere môže nové členenie plniť svoju základnú funkciu, ktorá spočíva v zabezpečení adekvátnej priestorovej, resp. teritoriálnej formy fungovania verejnej správy na území daného štátu. Cieľom našej štúdie je prispieť do diskusie na túto tému niekoľkými predbežnými poznatkami, ktoré sa týkajú dostupnosti okresných miest na východnom Slovensku.

PRÍSTUPY K HODNOTENIU ÚZEMNO-SPRÁVNEHO ČLENENIA

V literatúre zaoberajúcej sa teritoriálnou organizáciou administratívnych systémov dominujú dva základné prístupy k hodnoteniu existujúcich i proponovaných schém územno-správneho členenia. Prvý z nich zdôrazňuje *mierku*, resp. veľkosť územno-správnych jednotiek, druhý ich priestorovú *formu a usporiadanie* (Honey 1977, Bennett 1989, Bezák 1997). V rámci „veľkostného“ prístupu sa pozornosť bádateľov sústreďuje na rozbor teritoriálnych požiadaviek jednotlivých administratívnych funkcií s cieľom stanoviť optimálnu veľkosť územno-správnej jednotky určitého rádu, vyjadrenú spravidla počtom jej obyvateľov, ktorá umožní efektívne vykonávať tieto funkcie. Podstatou alternatívneho „regionálneho“ prístupu je odpoveď na otázku,

Doc. RNDr. Anton BEZÁK, DrSc., Mgr. Daniel MICHNIAK
Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava

ako je spoločnosť priestorovo organizovaná a aké funkcie sa dajú priradiť *de facto* sformovaným regionálnym jednotkám. Územno-správne členenie sa pokladá za kvalitné vtedy, keď v maximálnej miere odzrkadľuje existujúcu regionálnu štruktúru (Morrell 1981; Bennett 1989, 1997; Bours 1989).

Obidva základné prístupy k hodnoteniu kvality územno-správneho členenia sa spravidla kombinujú s viacerými doplnujúcimi kritériami. Azda najvýznamnejšie z nich sa týka hodnotenia úrovne *dostupnosti* centier územno-správnych jednotiek (Massam 1972). Dostupnosť ako jednu z najvýznamnejších charakteristík polohy geografických objektov môžeme definovať rozmanitým spôsobom. Z tohto dôvodu sa aj v rámci hodnotenia územno-správneho členenia dá uvažovať o viacerých možnostiach jej aplikácie (Bezák 1997). Najjednoduchší postup vychádza z predpokladu, že hranice územno-správnych jednotiek určitého rádu sa považujú za fixné a hypoteticky sa pripúšťa možnosť relokácie administratívnych centier. Pomocou vhodne definovaných indikátorov je potom možné zhodnotiť dostupnosť centra a navyše skúmať, ako sa zmení jej úroveň pri hypotetickej relokácii centra do optimálnej polohy.

Na záver tejto diskusie sa žiada zdôrazniť, že spoločným základom všetkých troch uvedených prístupov je vždy jeden z dvoch kardinálnych princípov priestorovej organizácie, ktoré sú známe ako *princíp priestorovej efektívnosti* a *princíp priestorovej spravodlivosti* (resp. *rovnosti*). Prvý princíp vyjadruje vzťah medzi polohou, priestorovým usporiadaním a ekonomickou efektívnosťou (Goodall 1987, p. 443). V našom kontexte sa dá formulovať ako požiadavka nájsť také priestorové usporiadanie (napr. územno-správne členenie), ktoré priniesie maximálny úžitok pre najviac obyvateľov daného územia. Pravda, takéto usporiadanie nemusí byť výhodné pre všetkých obyvateľov tohto územia. V súvislosti s tým je vhodné formulovať alternatívny princíp priestorovej organizácie, podstatou ktorého nie je nič iné ako aplikácia základných ideí sociálnej spravodlivosti na teritoriálne jednotky (Goodall 1987, p. 467). V našom kontexte vyjadruje požiadavku nájsť také priestorové usporiadanie, ktoré vedie k relatívnemu uspokojeniu potrieb obyvateľov každej územnej jednotky, a to bez ohľadu na jej polohu (Bezák 1995, 1997).

DÁTA A PROCEDÚRY

V našom príspevku sa pomocou niekoľkých jednoduchých indikátorov pokúsime zhodnotiť úroveň dostupnosti 20 okresných miest ležiacich na východnom Slovensku. Podľa nového územno-správneho členenia je východná časť našej republiky rozdelená medzi Košický a Prešovský kraj, ktoré dohromady pozostávajú z 24 okresov. Z hodnotenia vylúčime štyri okresy vymedzené na území mesta Košice a pozornosť zacielieme na zostávajúcich 20 okresov predstavujúcich štandardný typ územno-správnych jednotiek regionálnej dimenzie.

Dostupnosť patrí medzi najvýznamnejšie, ale súčasne aj najťažšie definovateľné pojmy humánnej geografie. Vo všeobecnosti ju môžeme chápať ako imanentnú charakteristiku nejakého miesta, ktorá vyjadruje ako ľahko sa toto miesto dá dosiahnuť z iných miest. Dostupnosť je teda, stručne povedané, relatívna príležitosť na interakciu (Goodall 1987, p. 11). Takéto voľné ponímanie dostupnosti je na jednej strane výhodné z hľadiska širokého spektra možností jej aplikácie. Na druhej strane sa však nevyhnutne odráža v existencii veľkého množstva rôznych indikátorov a mier, pomocou ktorých sa usilujeme vyjadriť význam slova „dostupnosť“ v najrozmanitejších súvislostiach.

Na zhodnotenie úrovne dostupnosti okresných miest na východnom Slovensku sme vybrali šesť indikátorov (označených symbolmi A_1 až A_6), ktoré sa veľmi dobre uplatnili práve pri hodnotení dostupnosti administratívnych centier v analogicky koncipovaných štúdiách (cf. Goodchild a Massam 1969, Garner 1975, Tykkyläinen 1981, Rasheed 1986). Všetky miery sú zostrojené tak, že malé hodnoty indikátorov vyjadrujú vyššiu úroveň dostupnosti administratívneho centra a naopak. Podotýkame ešte, že prvé tri indikátory vychádzajú z princípu priestorovej efektívnosti a ďalšie tri z princípu priestorovej spravodlivosti (resp. rovnosti).

Prvým indikátorom (A_1) je priemerná vzdialenosť zo všetkých obcí daného okresu do okresného mesta, definovaná ako vážený aritmetický priemer, v ktorom ako váhy obcí vystupujú počty ich obyvateľov. Indikátor A_2 vyjadruje priemernú vzdialenosť do okresného mesta (t. j. hodnotu indikátora A_1) ako percentuálnu odchýlku od priemernej vzdialenosti zo všetkých obcí okresu do optimálneho miesta pre administratívne centrum v danom okrese. Za optimálne centrum pokladáme v tomto kontexte obec s minimálnou priemernou vzdialenosťou. Tretím indikátorom (A_3) je podiel obyvateľov daného okresu (v %) žijúcich v obciach, ktoré od vlastného okresného mesta oddeľuje väčšia vzdialenosť ako od nejakého iného okresného mesta.

Ako indikátor A_4 budeme uvažovať maximálnu vzdialenosť medzi okresným mestom a najodľahlejšou obcou okresu. Indikátor A_5 zostrojíme analogicky ako v prípade priemernej vzdialenosti. Hodnotu indikátora A_4 vyjadríme ako percentuálnu odchýlku od maximálnej vzdialenosti medzi najodľahlejšou obcou okresu a optimálnym miestom pre administratívne centrum okresu. Za optimálne centrum budeme teraz považovať obec s minimálnou hodnotou maximálnej vzdialenosti. Indikátor A_6 vyjadruje podiel obyvateľov daného okresu (v %) žijúcich v obciach, ktoré sú od okresného mesta vzdialené 30 a viac kilometrov. S prihliadnutím na empiricky odhadnutú priemernú cestovnú rýchlosť prostriedkov prímestskej autobusovej dopravy (asi 30 km/hod.), môžeme hodnoty posledného indikátora použiť na vymedzenie *zóny kritickej dostupnosti*, z ktorej sa do okresného mesta cestuje najmenej 1 hodinu.

Ako vidieť, kľúčovú úlohu vo všetkých použitých mierach dostupnosti zohráva vzdialenosť. Podobne ako dostupnosť, aj vzdialenosť sa v geografii dá chápať rozmanitým spôsobom. Z rôznych dôvodov (ako je napr. rýchlosť, jednoduchosť a v neposlednom rade aj jednoznačnosť merania) sme dali prednosť tzv. cestným vzdialenostiam. Pod vzdialenosťou dvoch obcí rozumieme teda dĺžku najkratšej dopravnej cesty spájajúcej stredy oboch obcí. Dĺžky jednotlivých úsekov cestných komunikácií sme prevzali z vojenského autoatlasu (Kontra 1995) a na výpočet najkratších ciest sme použili efektívny Murchlandov algoritmus (Baxter 1976, pp. 208-214). Napokon ešte uvedieme, že údaje o počte obyvateľov jednotlivých obcí sa vzťahujú k 31.12.1996 a pochádzajú z výsledkov priebežnej registrácie obyvateľstva.

DOSTUPNOSŤ OKRESNÝCH MIEST

Výsledky aplikácie všetkých šiestich indikátorov na súbor 20 východoslovenských okresov sú zhrnuté v tab. 1. Skôr ako pristúpime k interpretácii získaných hodnôt, musíme upozorniť, že hodnoty troch indikátorov za okres Košice okolie nie sú úplne porovnateľné s analogickými hodnotami za ostatné okresy. Keďže administratívne centrum okresu Košice okolie nepatrí do vlastného okresu, jeho ľudnosť sa neuvažuje pri výpočte hodnôt indikátorov A_1 , A_3 a A_6 , ktoré sú potom vyššie ako by boli v prípade, ak by okresné mesto ležalo na území okresu.

Aby sme ukázali veľkosť tohto vychýlenia a súčasne uľahčili porovnanie s ostatnými okresmi, uvádzame v zátvorkách hodnoty všetkých troch indikátorov aj pre hypotetický okres, ktorý vznikne spojením mesta Košice s jeho vidieckym náprotivkom.

Tab. 1. Hodnoty indikátorov dostupnosti okresných miest na východnom Slovensku

Okres	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	A ₆
Bardejov	8,3	0,0	0,8	29,5	0,0	0,0
Gelnica	12,0	0,0	15,9	37,0	37,0	11,0
Humenné	5,5	0,0	4,6	32,5	0,0	0,3
Kežmarok	9,4	0,0	4,9	41,5	36,1	9,1
Košice okolie	20,2 (6,0)	0,0	7,6 (2,3)	44,5	21,9	13,4 (4,0)
Levoča	7,5	0,0	10,1	30,0	25,0	1,2
Medzilaborce	6,2	0,0	4,8	29,0	26,1	0,0
Michalovce	11,3	0,0	10,3	38,0	33,3	3,4
Poprad	5,6	0,0	1,5	41,0	28,1	1,5
Prešov	5,9	0,0	9,1	28,5	0,0	0,0
Rožňava	11,2	0,0	1,0	36,0	4,4	2,0
Sabinov	9,1	1,3	2,1	29,0	28,9	0,0
Snina	7,0	0,0	4,3	42,0	25,4	7,4
Sobrance	8,2	0,0	0,0	23,0	9,5	0,0
Spišská Nová Ves	8,2	0,0	17,2	30,5	5,2	2,0
Stará Ľubovňa	9,6	0,0	4,9	29,5	0,0	0,0
Stropkov	4,9	0,0	1,4	20,5	0,0	0,0
Svidník	12,6	0,0	34,6	38,5	26,2	25,7
Trebišov	24,7	5,8	24,3	64,0	43,8	35,2
Vranov nad Topľou	9,2	0,0	8,5	33,0	1,5	0,4

Hodnoty indikátora A₁, udávajúce priemernú vzdialenosť do okresného mesta, nie sú vo všeobecnosti vysoké. S výnimkou dvoch okresov nepresahujú hodnotu 13 km, čo znamená, že centrá nových okresov sú relatívne (t. j. v priemere za príslušný okres) dobre dostupné. Najmenšie hodnoty priemernej vzdialenosti, indikujúce vysoký stupeň dostupnosti administratívneho centra, zisťujeme v okresoch Humenné, Medzilaborce, Poprad, Prešov a Stropkov. Ak ponecháme stranou okres Košice okolie, mimoriadne nízkou úrovňou dostupnosti centra sa vyznačuje iba okres Trebišov, predovšetkým zásluhou nekompaktného tvaru, periférnej polohy centra a relatívne nízkeho stupňa koncentrácie obyvateľstva v okresnom meste.

Poznatok o priaznivej úrovni dostupnosti okresných miest potvrdzujú aj hodnoty indikátora A2. Jednoznačne z nich vyplýva, že iba v dvoch okresoch administratívne centrá nemajú optimálnu polohu z hľadiska minimalizácie priemernej vzdialenosti. V okrese Sabinov ide len o nepatrný rozdiel v úrovni dostupnosti medzi okresným mestom a susednou obcou Pečovská Nová Ves. Podstatne väčšiu diferenciu nájdeme v okrese Trebišov, kde administratívne centrum má takmer o 6 % horšiu dostupnosť ako optimálne položená obec Zemplínsky Branč. S prihliadnutím na získané výsledky možno teda konštatovať, že za predpokladu fixných hraníc okresov prejavujú okresné mestá na východnom Slovensku značne vysokú lokalizačnú efektivnosť.

Situácia sa však stane podstatne nepriaznivejšou, ak hypoteticky pripustíme možnosť zmeny okresných hraníc. Názornú predstavu o tom podávajú hodnoty indikátora A3, udávajúce podiel obyvateľov okresu žijúcich v obciach, ktoré nie sú priradené k najbližšiemu okresnému mestu. Extrémne vysoký podiel tohto „dislokovaného“ obyvateľstva majú okresy Svidník (35 %) a Trebišov (24 %), relatívne vysoké hodnoty (nad 10 %) pozorujeme aj v okresoch Gelnica, Levoča, Michalovce a Spišská Nová Ves. Z priestorového hľadiska sa najväčšie koncentrácie dislokovaných obcí vyskytujú predovšetkým v Medzibodroží (17 obcí s 25 tis. obyvateľmi) a v okolí Gíraltoviec (28 obcí s 16,6 tis. obyvateľmi), ďalšie ležia pozdĺž západných hraníc okresov Košice okolie, Gelnica a Prešov a v južnej časti okresu Snina.

Mimoriadne vysoká variabilita hodnôt indikátora A4 signalizuje veľké rozdiely medzi okresmi z hľadiska uplatnenia princípu priestorovej spravodlivosti. Ako vidieť, veľmi nízkou úrovňou dostupnosti z najodľahlejších častí okresu sa vyznačujú okresné mestá Gelnica, Kežmarok, Košice, Michalovce, Poprad, Rožňava, Snina a Svidník, extrémne nepriaznivú pozíciu zaujímajú z tohto aspektu okresné mesto Trebišov, vzdialené 64 km od najodľahlejšej obce okresu Veľké Trakany. Približne rovnakú informáciu poskytujú aj hodnoty indikátora A5, ktoré prezrádzajú, že iba päť okresných miest (Bardejov, Humenné, Prešov, Stará Ľubovňa a Stropkov) leží v optimálnej polohe z hľadiska minimalizácie maximálnej vzdialenosti. Na druhej strane existuje 10 okresných miest, ktoré majú v porovnaní s optimálnym miestom najmenej o 20 % horšiu úroveň dostupnosti z periférnych častí okresu. Pozoruhodné je, že v okrese Trebišov táto odchýlka od optimality dosahuje hodnotu 44 %.

Nepriaznivý obraz úrovne dostupnosti niektorých centier vo vzťahu k odľahlým častiam okresu dokresľujú aj hodnoty posledného indikátora A6. Relatívne vysoký podiel obyvateľstva žijúceho v obciach, ktoré ležia za kritickou vzdialenosťou od centra, pozorujeme v okresoch Gelnica, Kežmarok, Košice okolie a Snina, maximálne hodnoty indikátora A6 sa opäť nachádzajú v okresoch Trebišov a Svidník. Ak sa pomocou indikátora A6 pokúsime identifikovať zóny kritickej dostupnosti, z ktorých sa do okresných miest cestuje viac ako 1 hodinu, potom najrozsiahlejšia zóna tohto druhu leží v Medzibodroží, kde z okresu Trebišov zasahuje aj do okresu Michalovce. Tvorí ju 36 obcí, v ktorých žije 39,4 tis. obyvateľov, teda rovnaký počet ako má celý okres Snina a viac ako žije každým z okresov Gelnica, Levoča, Medzilaborce, Sobrance, Stropkov alebo Svidník. V tejto súvislosti stojí ešte za zmienku, že v samotnom okrese Trebišov leží 21 obcí s 28,3 tis. obyvateľmi vo vzdialenosti 45 a viac km a štyri obce s 8,6 tis. obyvateľmi dokonca vo vzdialenosti 60 a viac km od okresného mesta. Ďalšie zóny zlej dostupnosti sa sformovali v západnej časti okresu Košice okolie (17 obcí), v zázemí Gíraltoviec (11 obcí) a v okolí Spišskej Starej Vsi (11 obcí).

ZHRNUTIE

Táto štúdia je skromným príspevkom k hodnoteniu kvality nového územno-správneho členenia Slovenskej republiky z teritoriálneho aspektu. Pomocou šiestich jednoduchých indikátorov sme sa v nej pokúsili zhodnotiť dostupnosť ako jeden z najvýznamnejších atribútov nových okresných miest na východnom Slovensku. Je zrejmé, že výsledky nášho hodnotenia treba pokladať za predbežné a parciálne. Opierajú sa iba o jeden z možných prístupov a okrem toho sa vzťahujú iba na jeden geografický makroregión. Bude preto potrebné ich rozšíriť na územie celého Slovenska a navyše zasadiť do širšieho evaluačného rámca.

Ak sa napriek tomu pokúsime zhrnúť získané poznatky, nevyhnutne dospievame k nasledujúcim záverom. V prvom rade môžeme prehlásiť, že za predpokladu fixných hraníc okresov je pre všetky okresné mestá na východnom Slovensku charakteristický vysoký stupeň pohovej efektívnosti. Jednoduchá analýza proximity k administratívnym centráм však naznačuje, že v mnohých prípadoch hranice okresov nekorešpondujú s princípom priestorovej efektívnosti. V maximálnej miere sa tento poznatok vzťahuje na okresy Svidník a Trebišov. Pokiaľ ide o uplatnenie princípu priestorovej spravodlivosti (resp. rovnosti), môžeme iba s poľutovaním konštatovať, že prinajlepšom v prípade piatich okresov (Gelnica, Kežmarok, Košice okolie, Michalovce a Snina) sa tento princíp vážne porušil a v prípade dvoch okresov (Trebišov a Svidník) sa takmer úplne ignoroval. Výsledky našej štúdie takto iba potvrdzujú domnienku vyslovenú v predchádzajúcich príspevkoch (cf. Bezák 1996a, 1996b), že pri poslednej reforme územno-správneho usporiadania na Slovensku sa myšlienke priestorovej spravodlivosti venovala nedostatočná pozornosť.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 2/4066/98, financovaného grantovou agentúrou VEGA.

Literatúra:

- BAXTER, R. S. (1976): *Computer and statistical techniques for planners*. London (Methuen).
BENNETT, R. (1989): Stimuli to administrative reform. In Bennett, R., ed. *Territory and administration in Europe*. London (Pinter), pp. 33-53.
BENNETT, R. J. (1997): Administrative systems and economic spaces. *Regional Studies*, 31, 323-336.
BEZÁK, A. (1995): O dvoch koncepciách hraníc v priestorovej analýze. In Trizna, M., ed. *Vybrané problémy súčasnej geografie a príbuzných disciplín*. Bratislava (Kartprint), pp. 225-232.
BEZÁK, A. (1996a): Reflexie nad novým administratívnym členením Slovenskej republiky. *Univerzita Konštantína Filozofa, Fakulta prírodných vied, Geografické informácie*, 4, 7-9.
BEZÁK, A. (1996b): Priestorová efektívnosť a spravodlivosť. *Parlamentný kuriér*, (31), 92-94.
BEZÁK, A. (1997): Priestorová organizácia spoločnosti a územno-správne členenie štátu. *Acta Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie*, 3, 6-13.

- BOURS, A. (1989): Management by territory and the study of administrative geography. In Bennett, R., ed. *Territory and administration in Europe*. London (Pinter), pp. 72-90.
- GARNER, B. (1975): The effect of local government reform on access to public services: a case study from Denmark. In Peel, R., Chisholm, M., Haggett, P., eds. *Processes in physical and human geography*. London (Heinemann), pp. 319-338.
- GOODALL, B. (1987): *The Penguin dictionary of human geography*. Harmondsworth (Penguin).
- GOODCHILD, M. F., MASSAM, B. H. (1969): Some least-cost models of spatial administrative systems in Southern Ontario. *Geografiska Annaler*, 52 B, 86-94.
- HONEY, R. (1977): Form, process and the political organization of space. *Professional Geographer*, 29, 14-20.
- KONTRA, P., ed. (1995): *Podrobný autoatlas – Slovenská republika, 1:100 000*. Harmanec (VKÚ).
- MASSAM, B. H. (1972): *The spatial structure of administrative systems*. Washington, D.C. (Association of American Geographers).
- MORRILL, R. (1981): *Political districting and geographical theory*. Washington, D.C. (Association of American Geographers).
- RASHEED, K. B. S. (1986): The spatial efficiency of administrative units in Bangladesh. *Geografiska Annaler*, 68 B, 21-28.
- TYKKYLÄINEN, M. (1981): Accessibility in the provinces of Finland. *Fennia*, 159, 361-396.

SOME CONSIDERATIONS CONCERNING THE ACCESSIBILITY OF DISTRICT CENTRES IN EAST SLOVAKIA

Anton BEZÁK, Daniel MICHNIAK

Summary

This paper is a preliminary report of a current research concerning the spatial aspects of the local government reform implemented in Slovakia in 1996. Its aim is to present some partial findings regarding the accessibility of new administrative centres in eastern part of Slovakia. Using six simple indices, the accessibility of the 20 district centres in East Slovakia was evaluated on the basis of both efficiency and equity principles of spatial organization. The results obtained indicate that as far as the fixed district boundaries are concerned, the locations of district centres can be considered to have a very high level of spatial efficiency. But an elementary analysis of the distances to the nearest centre demonstrates that the district boundaries are optimal only in very exceptional circumstances. As regards the accessibility of the most remote parts of the districts, the results suggest that the district centres are better located with respect to the district population as a whole than they are with respect to the population of the remoter areas. An important conclusion is that the principle of spatial equity was neither not consistently applied, or in some cases even totally ignored by the local government reform.

Recenzent: RNDr. Peter Mariot, CSc.